

ГОДИШНИКЪ НА УНИВЕРСИТЕТА СВ. КЛИМЕНТЪ ОХРИДСКИ — СОФИЯ
ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТЪ — ТОМЪ XXXVII. 11
JAHRBUCH DER UNIVERSITÄT SVETI KLIMENT OHRIDSKI IN SOFIA
HISTORISCH-PHILOLOGISCHE FAKULTÄT — Bd. XXXVII. 11

КОНСТАНТИНЪ СТОИЛОВЪ
И
БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ ВЪ 1882 Г.
ОТЪ
ПРОФ. М. АРНАУДОВЪ

KONSTANTIN STOILOV
UND
DAS BULGARISCHE EXARCHAT VON 1882
VON
PROF. M. ARNAUDOV

СОФИЯ — SOFIA
УНИВЕРСИТЕТСКА ПЕЧАТНИЦА - UNIVERSITÄTSDRUCKEREI
1941

Константинъ Стоиловъ и Българската екзархия въ 1882 г.

Отъ М. Арнаудовъ

Единъ отъ важнитѣ въпроси при обсъждане на проекта за конституцията въ Търновското учредително събрание отъ 1879 г. е билъ и тоя за организацията на българската черква. Натоварениятъ отъ руското окупационно управление съ съставянето на главата за религията и образованието въ този проектъ, Маринъ Дриновъ, дава една редакция на члена въ конституцията досежно българската черква, която цели да запази вѣрско-черковното единство на българитѣ отъ свободното Княжество и отъ поробенитѣ земи. Около предложената така редакция на чл. 38 се завързватъ (въ заседанията на 23 и 24 мартъ) прения, отъ които поличава всичката загриженостъ на народнитѣ представители да не би да се наруши нѣкакъ онова единство, ако черквата въ Княжеството не се постави въ зависимостъ отъ учредената въ Цариградъ Екзархия. Въ края на пренията надвива схващането, което бива формулирано така въ Конституцията: „Българското княжество отъ черковна страна, като съставлява една нераздѣлна частъ отъ българската черковна областъ, подчинява се на Св. български синодъ, гдето и да се намира тази власть. Чрезъ последната Княжеството съхранява единството си съ Вселенската възточна черква въ всичко, що се отнася до догматитѣ на вѣрата.“¹

Между авторитетнитѣ защитници на това схващане спада и д-ръ К. Стоиловъ, членъ на събранието по право, въ качеството си на председател на Софийския губернский сждъ. Възражаяйки на нѣкои черковници въ събранието, които изказвали опасение отъ нѣкакво неподчинение на владитѣ въ Княжеството на власть извънъ предѣлитѣ на държавата, той заявява отъ името на мнозинството по въпроса: „Ние желаемъ да имаме една черква и тука и въ Тракия и Македония. Нейното управление ще бжде въ ржцетѣ на върховната нейна власть, гдето и да бжде тя. Това не трѣбва да задава страхъ нѣкому“. И Драганъ Цанковъ отхвърля сжщо тѣй всѣкакви сепаратистични тежнения по черковно-административни

---

¹ Срв. у менъ, Екзархъ Йосифъ и българската културна борба следъ създаването на Екзархията, София 1940, 441 нт.

въпроси съ забележката: „Народътъ познава Екзарха за глава на черквата. Искаме, струва ми се, да направимъ нѣколко черкви“. И макаръ теорията за главенство да не е отговаряла на каноническитѣ наредби, убеждението за необходимостъ да припознаватъ и владицитѣ въ Княжеството централната духовна властъ, Екзархията, се налага въ законодателнитѣ решения на Учредителното събрание. Защото всички представители сж искали да не се прекъсва създадената съ толкова усилия въ борбитѣ за Екзархията духовна общностъ на българския народъ — макаръ и въ лицето на единъ черковенъ институтъ, който се е грижилъ не само за вѣрата, но и за просвѣтата и за нѣкои граждански правдини на паството, поради което той е трѣбвало да остане въ турската столица, за да бжде по-близу до мнозинството българи въ Тракия и Македония. Болката за последната провинция е била по-силна, отколкото за полуавтономната Тракия (Източна Румелия). И Стоиловъ, давайки красноречивъ изразъ на общото негодуване противъ разпокъсването на българскитѣ земи на Берлинския конгресъ, е казвалъ въ знаменитата си речъ въ Учредителното събрание отъ 27 февруарий 1879 г.: „Преминемъ ли отъ тука (Тракия) въ Македония — зрелището, което срѣщатъ очитѣ ни е неописано. И тамъ има вече поборници и герои на народното единство и свободата, но тамъ тоже се повтарятъ въ по-голѣмъ размѣръ сценитѣ на Батакъ и Перушица... Да, безнадеждна е сждбата на Македонцитѣ!“ И като изтъква трудното положение на бждещето българско управление, на отговорнитѣ политически лица, които ще трѣбва да понасятъ стоически воплитѣ на македонскитѣ българи и притока отъ нещастни бѣжанци изъ Македония, той добавя: „Но народътъ, ние, които сме частъ отъ този народъ, никога не ще можемъ да бждемъ хладнокрѣвни, никога нѣма да престанемъ да чувствуваме неправдата... Всѣкога ще поддържаме въ тѣхнитѣ стремления и опити тѣзи, които сж плътъ отъ нашата плътъ и кръвь отъ нашата кръвь.“¹

Една отъ формитѣ за поддържане ония „стремления и опити“ на македонскитѣ българи къмъ духовна независимостъ, просвѣта и политически права е била субсидията на българското княжеско правителство за Екзархията въ Цариградъ. Екзархъ Иосифъ не е преставалъ да действа предъ министерството въ София и предъ Постоянния комитетъ въ Пловдивъ, за да се отпускатъ по-значителни суми за черковно-училищното дѣло въ прѣко подведомственитѣ му духовни области. И настояванията му сж били задоволявани съ готовностъ, понеже на отговорно мѣсто се е разбирала добре трудната задача

---

¹ Дневници на първото Учредително събрание въ Търново, 2 изд. София 1890, 55—56; срв. сега и Д-ръ К. Стоиловъ, Речи. София 1939, 3 нт.

на българската черква да се бори съ турскитѣ прѣчки и грѣцкитѣ противодействия, вдѣхновявани отъ цариградската патриаршия. На 13 януарий 1882 г. министрътъ на външнитѣ дѣла, д-ръ Г. Вѣлковичъ, предлага на князь Александра одобряването на единъ правилникъ, по който е трѣбвало да става отпускането на държавни сръдства за екзархийскитѣ училища въ Европейска Турция (вж. приложение № 1). Къмъ края на сжщата година, 15 декемврий 1882, пълномощникътъ на Екзархията въ София, ревностниятъ деецъ за поддръжане духа въ Македония Н. Спространовъ¹, подава една записка до д-ръ К. Стоиловъ, тогава министръ на външнитѣ дѣла, съ която моли за увеличение на субсидията за Екзархията и предлага, по желание на Стоилова, проектъ за уреждане на българскитѣ черковно-училищни общини въ Македония (вж. приложение № 2). Нѣколко дни по-късно, на 29 декемврий 1882 г., сжщиятъ Спространовъ подава нова просба до Стоилова, като го моли „да пожертвува нѣколко часа за нещастната Македония“ и употрѣби влиянието си „предъ които трѣбва“ (т. е. предъ Княза), да се прибави нова сума къмъ субсидията за Екзархията.

Стоиловъ е взималъ, и безъ този родъ подкани, твърде присърдце положението на българитѣ отвѣдъ Рила, както показва вече речъта му въ Учредителното събрание. За него това положение е имало не само своята по-ограничена страна тая, която прѣко е засѣгала ведомството на Екзархията— но и своята по-обща народностно-политическа, съ огледъ на историческитѣ задачи на българската държава. Отличенъ дипломатъ и човѣкъ съ широкъ погледъ за събитията въ свѣта и за далечнитѣ цели на българското народностно самосъхранение, той е търсѣлъ постоянно привилния цѣтъ на българската външна политика по отношение на поробенитѣ области. И къмъ края на 1882 г. той съставя единъ докладъ до князь Александра, одобренъ отъ тогава, гдето излага подробно схващанията си по сложната — отъ международно гледище проблема на Македония (вж. приложение № 4). Както изтъкнахъ веднажъ, при историята си на Българската екзархия,² Стоиловъ, който е билъ и по-рано, преди Вѣлковича, и малко по-късно, презъ 1882 и 1883 г., министръ на външнитѣ дѣла, е познавалъ добре т. н. Източенъ въпросъ, съ всички интереси на великитѣ и на балканскитѣ сили по работитѣ въ Турция и съ нуждата отъ добре обмисленъ планъ за българското въздействие върху сънародницитѣ ни въ Македония. Въ доклада си, запазенъ въ архива на министерството на външнитѣ дѣла въ София (докладътъ е безъ дата, но по всичко личи, че е съставенъ и подаденъ къмъ края на 1882 г.), Стоиловъ

¹ Срв. Ив. Снѣгаровъ, Солунъ въ бѣлг. духовна култура. София, 1937, 162 нт. 173 нт., 289; и у менъ, Екзархъ Йосифъ 378 нт., 491.

² Срв. у менъ, Екзархъ Йосифъ 491 нт.

изтъква, първо, злочестата съдба на Македония, на българската земя, която нито влиза въ предѣлитѣ на свободното Княжество, нито може да получи архипастири отъ своя народность. „Днесъ архимедовий пунктъ на българския народенъ, та па и на цѣлия Източенъ въпросъ, лежи въ Македония“, мисли Стоиловъ. И, предугаждайки съ сигуренъ политически усѣтъ бждещето, при видимото съревнование на нѣкои велики сили и на балканскитѣ държави за Македония, Стоиловъ бележи: „Ако нашитѣ индиции не ни лъжатъ, за Македония и въ Македония ще да се разыграе последний актъ на македонската драма...“

Въпросътъ е, щомъ този родъ противоречия се премахватъ само по силата на оржжието, „кой ще бжде по-скоро на мѣстото и съ кого ще бжде населението.“ И министрътъ разглежда критически действията на разнитѣ сили и народностни пропаганди — австрийско-католишка, гръцка, сръбска и румънска. Опасността иде, споредъ него, главно отъ австрийска и отъ гръцка страна: отъ австрийска — доколкото Австрия действува чрезъ консулската си юрисдикция, католишкото духовенство и желѣзопѣтната си политика, и отъ гръцка — доколкото Гърция и патриаршията могатъ да влияятъ чрезъ православния клиръ, гръцкитѣ общини и училища и близостта на гръцкото кралство. Дългътъ на България, за да изиграе тя ролята из Балкански Пиемонтъ, е при тия обстоятелства ясенъ: трѣбва да се дадатъ доказателства, че Княжеството е най-деенъ и естественъ покровителъ на Македония, че болкитѣ на македонскитѣ българи намиратъ само у насъ „братско съчувствие и лѣкъ.“ И още: „Трѣбва да се развие у македонскитѣ българи чувството на народно самосъзнание, трѣбва малко и голѣмо да знае, че е българска кръвь и да се гордѣе съ това.“ Значи, налага се и отъ наша страна и изъ вжтре да се премахне всѣка почва за успѣхъ на чуждитѣ пропаганди, като следъ това се помисли и за споразумение съ цариградската патриаршия.

За постигане на цельта Стоиловъ препоръчва нѣколко сръдства: просвѣта на македонскитѣ българи въ най-широкъ размѣръ; вжтрешна организация, която би могла да тури въ действие, при удобенъ моментъ, цѣла Македония и Албания; и свързване на българската желѣзопѣтна мрежа съ тая въ Македония. „Отъ само себе си се разбира, че въ изпълнението на тая програма Княжеското правителство трѣбва да върви ржка въ ржка съ Екзархията.“ На последнята се налага да бждатъ обезпечени всички сръдства за сжществуване и за ползотворно изпълнение на задачитѣ ѝ. И Стоиловъ се спира по-надълго върху училищното дѣло въ Македония, съ необходимостта отъ правителствена контрола при изразходване на годишната субсидия. Той предлага нѣкои промѣни въ правилника отъ 11 августъ 1882 г., за да се подтикнатъ и самитѣ български общини въ Македония къмъ по-голѣми грижи

за преуспяване на училищата. Предлага, освенъ това, училищното дѣло да се ръководи не отъ попечителство въ София, което не познава добре работитѣ отвъдъ границата, а отъ самата Екзархия, която така ще се издигне и въ очитѣ на населението. Върховното ръководство, разбира се, трѣбва да се запази за българското правителство, което има опредѣлена политическа линия. Какъ при Екзархията трѣбва да се уреди едно попечителство за учебно дѣло и народно пробуждане и какъ княжескиятъ агентъ въ Цариградъ ще участвува въ това попечителство, за да държи връзка въ българското правителство, това Стоиловъ обсъжда съ практически умъ и съ огледъ къмъ необходимитѣ промѣни въ правилника на Вълковича. Относно бюджета на Екзархията, Стоиловъ се спира на проекта на Негово блаженство екзархъ Йосифа за сумитѣ и разпредѣлението имъ, като прави нѣкои предложения за издръжката на училища, стипендианти и пансиони. Въ заключението си Стоиловъ отхвърля скептицизма на ония, които биха намѣрили сумитѣ, искани отъ Екзархията, преголѣма жертва отъ страна на населението въ Княжеството. И военниятъ бюджетъ, мисли Стоиловъ, възлиза на голѣма сума, но никой не би се решилъ да възразява, че той е несъразмѣренъ съ общитѣ разходи и приходи на държавата. Всѣки съзнава, че „Княжеството не сжществува само за себе си, но че то е само една стѣпка по пътя, който прохода българскиятъ народъ въ своето развитие.“ Затова Стоиловъ моли Княза да одобри доклада му и съ това да го упълномощи да вземе нуждитѣ мѣрки за туряне въ действие на изложената въ него програма.

Този докладъ е единъ цененъ документъ както за характеристика на самия Стоиловъ, като далновиденъ държавникъ, така и за историята на Българската екзархия, при догонване на целитѣ, които българското правителство ѝ чертае като на религиозно-образователенъ и народностенъ институтъ. Отъ доклада личи творческиятъ идеализъмъ на младия български политикъ, схваналъ съ рѣдко ясновидство нѣкога ролята на България въ разрешението на източната проблема и правилния пътъ за приобщаване на македонската българска младежъ къмъ народностнитѣ стремежи на българската ръководна интелигенция. Сега, когато Балканскиятъ въпросъ намира своето разрешение въ духа на Стоиловитѣ пожелания, този документъ получава стойностъ на исторически показалець за сждбинитѣ на народъ и на Екзархия въ началния периодъ на новото българско царство.

Печатанитѣ по-долу документи се съхраняватъ въ архива на Външното министерство. За достъпа си до тѣхъ, както и до други документи по историята на Българската екзархия дължа благодарностъ на ръководнитѣ лица въ това министерство.

27 юлий 1941.